JAZONI IJRO ETISH MUASSASALARIDAN OZODLIKKA CHIQQAN SHAXSLARNING IJTIMOIY HAYOTGA QAYTA MOSLASHISHI

D.Xolnazarova
Pedagogika fanlari bo‘yicha falsafa doktori
T.Urunbayev
GulDU 4-kurs talabasi

Annotatsiya:*Ushbu maqolada hozirgi kunda jazoni ijro etish muasassalaridan uzoq mudatli qamoq jazosini o‘tab ozodlikka erishgan shaxslarning ijtimoyi hayotga psixologik moslashishi, shu bilan birga ularning jamiyatga qayta o‘z o‘rinlariga ega bo‘lish jarayonidagi muommolar va istiqbollari haqida so‘z yuritiladi.*

Kalit so‘zlar: *jazoni ijro etish muassasalari, mahkumlar, ijtimoiylashtirish, jinoyatchilik, sobiq sudlanganlar, qamoqxona, reabilitasiya, ijtimoiy ta’minot, ozodlikni cheklash.*

Hozirgi kunda tadqiqotchilar tomonidan uzoq vaqtdan buyon muhokama qilinayotgan ijtimoiy muammolardan biri bu mahkumlarni tuzatish va qayta ijtimoiylashtirish maqsadiga erishishning maqbul yo‘llarini aniqlashdir. Bu muammoning yechimi jinoyatchilikka qarshi kurash va birinchi navbatda uning eng xavfli ko‘rinishi-retsidiv jinoyati bilan uzviy bog‘liqdir. Bundan tashqari, tuzatish va qayta ijtimoiylashtirish jamiyatning ijtimoiy va amaliy faoliyatining nafaqat jinoyatchilikning oldini olish va tugatish, balki umuman ijtimoiy og‘ishlarning oldini olish bo‘yicha keng ko‘lamli masalalarini hal qilish uchun fundamental ahamiyatga ega.

Psixologlar orasida keng tarqalgan fikrlar shundan iboratki, sudlanganlar bora-bora ularni o‘rab turgan atrof-muhitga moslashadilar. Aynan mana shu narsa ekspertlarning fikricha, “moslashish”ga sabab bo‘ladi – o‘ziga xos sindromning bekor bo‘lishi, muqaddam sudlangan shaxs uyga qaytganida va to‘liq erkin bo‘lgan sharoitda qanday yashash kerak degan muammoga duch keladigan holatlardan biridir. Psixologlar sobiq sudlanganlar, qamoqda 19 yildan kam o‘tirmaganlar bilan suhbatlashar ekan, eng kamida “odamlarga bo‘lgan munosabatda, murakkablashtiradigan har qanday o‘zaro munosabatga ishonmaslik” va “qaror qabul qilishdagi qiyinchilik”lar ko‘rinishida “tizimlashgan shaxsiy sifatlar” shakllanganligini aniqlashgan.

O‘rganishlar paytida 36 yoshli muqaddam sudlangan bir erkak ozodlikda bo‘lsada qamoqxona qonunlari bilan yashayotganini tan olgan: “Men hali ham o‘zimni xuddi qamoqxonadaman, deb bilaman va shunga mos xatti-harakatlarni amalga oshiraman. O‘ylaymanki, inson bilan bunday holatning bo‘lishiga asosiy sabab shuki, inson xuddi tokni o‘chirib yoqadigan moslama yoki suv quvurining krani emaski - unda biror narsani chiqillatib yoki burab o‘chirib qo‘yish mumkin bo‘lsa. Shuday ekan, siz uzoq vaqt mobaynida biror narsani bajarar ekansiz, u asta sekin sizning bir qismingizga aylanib boradi”, - deydi u. Shaxsdagi o‘zgarishlar, ular avvalgi holatlardagidek bo‘la olmasliklari haqida so‘zlay turib, sudlanganlar boshqalarga munosabat u yoqda tursin, hatto o‘z hissiyotlariga ishonmay qo‘yish, ya’ni “Hissiy karaxt bo‘lib qolish” jarayonini kuzatish mumkin. Uzoq muddatga hukm qilingan shaxs jazoni o‘tash muassasasi talablari sharoitlariga moslashib qolganligidan, u erkak yoki ayol hissiy jihatdan yopiq, o‘zini o‘zi cheklovchi, ijtimoiy chetlatilgan va balki ozod bo‘lganidan keyin hayotga unchalik to‘g‘ri mos kelmaydigan, ko‘nika olmaydigan bo‘lib qoladi. Mahkumlarning tuzalilishi va qayta ijtimoiylashtirilishini ta’minlash hamjamiyat xavfsizligini ta’minlash va huquqbuzarliklarni himoya qilish sharoitida uning normal faoliyat ko‘rsatish imkoniyatini ta’minlash maqsadida jinoiy ijro organlari tizimini rivojlantirishning hozirgi bosqichidagi eng muhim tadbirlardan biridir. Shaxs va fuqaroning huquq va erkinliklarini noqonuniy tajovuzlardan himoya qilish. Aniqlanishicha, uyushgan jinoyatchilik va retsidiv jinoyatlar rivojlangan davlatlardagi xavfsizlik holatiga eng katta ta’sir ko‘rsatadi, bu asosan jinoiy ijro organlaridagi jazoning umumiy va maxsus profilaktika va tarbiyaviy funksiyalarini, shuningdek, tuzatish funksiyalarini amalga oshirishni ta’minlashdagi nomukammalligi va samarasizligi bilan bog‘liq. Har qanday davlatning rivojlanishi va huquqiy madaniyati darajasidan dalolat beruvchi asosiy mezonlardan biri bu fuqarolarning, shu jumladan mahkumlarning huquqlariga rioya qilish va himoya qilish holati, shuningdek, sobiq jinoyatchilarning samarali qayta ijtimoiylashuvidir. Shuni qo‘shimcha qilish lozim-ki, aynan mana shu sabab tufayli bir marta bo‘lsa ham jazoni ijro etish muassasasida bo‘lgan ko‘pchilik odamlar, u yerga yana qaytadilar. Uzoq muddatli ijtimoiy yakkalab qo‘yish sudlanuvchining shaxsiyatida mustahkam o‘rnashadigan salbiy, jinoiy o‘zgarishlarga olib keladi va bunga quyidagilar ta’sir qiladi:

- oila bilan aloqalarning uzilishi va qarindoshlik aloqalarini yo‘qotish;
- koloniya tashqarisida salbiy muhit bilan munosabat va aloqalar;
- koloniya sharoitida tashabbus ko‘rsatish va mustaqillikni namoyon qilishning imkoniyati yo‘qligi.

Shuning uchun, jazoni ijro etish muasassasidan qaytgan shaxslar bilan ishlashda yuqorida keltirilganlarni e’tiborga olgan holda ularning reabilitasiyasi va qayta moslashuvi sekinlik bilan kechadigan jarayon ekanligini esda tutgan holda, ijtimoiy ko‘makni bosqichma-bosqich to‘g‘ri tashkil qilish lozim. Ijtimoiy jihatdan zaif davlat yordami va ko‘magiga muhtoj fuqarolar qatoriga

ozodlikdan mahrum qilish ko‘rinishidagi jinoiy jazoni o‘tab kelganlar, ya’ni jamoatchilik xavfsizligiga salbiy ta’sir qilishi mumkin bo‘lganlar kiradi. Ozodlikdan mahrum qilish ko‘rinishida jinoiy jazoni o‘tash nafaqat odamning huquqiy maqomini o‘zgarishiga sabab bo‘ladi, balki shu bilan bir qatorda ularning ijtimoiy roli va aloqalarini ham yo‘qotishga olib keladi. Jinoiy o‘tmishga ega bo‘lgan shaxslar uchun ishonchli ijtimoiy kafolatlarning yo‘qligi, ularni maishiy va ishga joylashish masalalaridagi reabilitasiya ijtimoiylashuv uchun yordam beradi. Hozirgi kunda mamlakatimizda ham jazoni ijro etish muassasidan qaytgan fuqorolarni ijtimoiy hayotga moslashtirish bo‘yicha bir qancha chora tadbirlar o‘kazilmoqda. Masalan, yangi O‘zbekistonning 2022-2026-yillarga mo‘ljallangan taraqqiyot strategiyasining 14-maqsadi: Qonun ustuvorligi va konstitutsiyaviy qonuniylikni ta’minlash hamda inson qadrini ushbu jarayonning bosh mezoni sifatida belgilash.

Mahkumlar va jazoni o‘tab bo‘lgan shaxslarning mehnat, ijtimoiy ta’minot va xalqaro e’tirof etilgan boshqa huquqlarini ta’minlash, ularning ijtimoiy moslashuvi va jamiyatga reintegratsiyasiga ko‘maklashishning samarali mexanizmlarini joriy etish, ushbu yo‘nalishda davlat va jamiyat institutlarining birgalikdagi faoliyatini yo‘lga qo‘yish.

Fuqarolarga huquqiy ta’sir ko‘rsatish, shu jumladan harakatlanish erkinligini cheklash bilan bog‘liq choralarni qo‘llashda qonuniylikni so‘zsiz ta’minlash hamda raqamli texnologiyalarni joriy etish orqali jamoatchilik nazoratini kuchaytirish.

Fuqarolarni yashash joyi bo‘yicha hisobga olish tizimini yanada soddalashtirish va aholiga qo‘shimcha qulayliklar yaratish, ushbu yo‘nalishda boshlangan islohotlarni yakuniga yetkazish.

Jinoyat, jinoyat-protsessual va jinoyat ijroiya qonunchiligini takomillashtirish siyosatini izchil davom ettirish, jinoiy jazolar va ularni ijro etish tizimiga insonparvarlik tamoyilini keng joriy etish.

Qiynoqlarning oldini olish bo‘yicha preventiv mexanizmlarni takomillashtirish va ushbu yo‘nalishda maxsus qonun qabul qilish.

Yuvenal adliya tizimini shakllantirish hamda bola huquqlari qonunchiligini kodifikatsiyalash.

Uzoq muddat insonning cheklanishi psixik va ijtimoiy salbiy oqibatlarni keltirib chiqaradi. Psixik oqibatlar shunda aks etadiki, qamalganidan keyin taxminan 5-7 yil o‘tgach, psixikada qayta tiklash qiyin bo‘lgan o‘zgarishlar boshlanadi: shundan kelib chiqib, 35% ozod etilganlarning izdan chiqqan moslashuv mexanizmlarini tiklash uchun maxsus psixiatrik yoki psixologik yordamlarga muhtojlik sezadi. Ular faollik, energiya, uddaburonlik, mas’uliyat, mustaqillik va tashabbuskorlik talab etiladigan erkin hayotga qiyinchilik bilan moslashadilar. Mahkumlarni ma’lum muddatga tuzatish va qayta ijtimoiylashtirishning oqilona mexanizmini topish masalasi bir qator olimlar tomonidan o‘rganilgan, ammo uni amalga oshirish tartibi bo‘yicha yakdillikka erishilmagan. Shu tariqa, muayyan muddatga ozodlikdan mahrum qilish jazosiga hukm qilingan mahkumlarni, shuningdek, jazoni ijro etish muassasalaridan ozod qilingandan keyin tuzatish va qayta ijtimoiylashtirish jarayonida yuzaga keladigan ayrim muammolarga e’tiborimizni qaratamiz. Materiallar va usullar jinoiy huquq sohasidagi “tuzatish” va “qayta ijtimoiylashtirish” kabi tushunchalarni o‘rganishda qo‘llaniladigan dialektik usuldir. Tahlil va sintez usuli “tuzatish” va “qayta sotsializatsiya” tushunchalarini solishtirish uchun qo‘llanildi. Strukturaviy usul, tasniflash va guruhlash usullari qayta ijtimoiylashtirish bosqichlarini aniqlashga, ularni qayta ijtimoiylashtirish jarayonida qo‘llaniladigan mahkumlarga ta’sir qilish usullarini, shuningdek, mahkumlarni tuzatish va qayta ijtimoiylashtirish vositalarini toifalarga ajratishga yordam berdi. Ushbu usullar ozod qilingan mahkumlarga tartibga soluvchi ta’sir ko‘rsatish shakllarini tuzishda ham qo‘llaniladi. Mahkumlarga tartibga soluvchi ta’sir ko‘rsatish usullari va vositalarining mohiyati va ahamiyatini aniqlash uchun mantiqiy-semantik usuldan foydalanildi. Germenevtik usul milliy qonunchilik qoidalarini tuzatish va qayta ijtimoiylashtirish jarayonida qo‘llash nuqtai nazaridan ilmiy tahlil qilish uchun qo‘llanildi.

Xulosa qilib aytsak, uzoq vaqt davomida jazoni ijro etish muasassasida bo‘lgan mahkumlarning kognitiv tizimida sodir bo‘ladigan o‘zgarishlar ularning ijtimoiy moslashuvdagi muvaffaqiyatlarni susaytiradi. Mahkumlar bilan amalga oshiriladigan reabilitatsiya jarayonini tezlashtirish maqsadida ozod etilganlarni ijtimoiy foydali mehnatga va o‘qishga jalb etish. Sog‘lom oilaviy munosabatlarni qayta tiklash, shu jumladan ota-onalar va yaqinlar bilan ham samarali

muloqotni o‘rnatish kerak. Ozodlikdan mahrum qilish va ozodlikni cheklash jazosiga hukm qilingan shaxslarni qayta ijtimoiylashtirishning asosiy sud-tibbiy tamoyillari uzoq muddatga qamalganlarga nisbatan jinoyatning individual profilaktikasi hisoblanadi; mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirish jarayonining barcha bosqichlarida takror jinoyat sodir etilishining oldini olish; hibsga olingan jinoyatchining shaxsini tavsiflovchi ijtimoiy-demografik xususiyatlarni keyinchalik ulardan ayrim toifadagi mahkumlarni qayta ijtimoiylashtirishga yondashuvlarni individuallashtirish uchun foydalanish maqsadida o‘rganish.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1.Xolovatiy, M. (2014). Multikulturalizm xalqlar va mamlakatlar millatlararo birlikka erishish vositasi sifatida. Iqtisodiy Annals-XXI, 11 (12), 15 – 18.
2.Xolovatiy, M. (2015). Davlat va jamiyat: Davlatlarning shakllanishi va faoliyati kontekstida konseptual asoslar va ijtimoiy o‘zaro ta’sir. Iqtisodiy Annals-XXI, 9 (10), 4 – 8.
3.Андреева Г.М.Социалная психология. Учебник. М.: Аспект Пресс, 2000.
4.2022-2026-yillarga mo‘jallangan Yangi O‘zbekiston taraqqiyot strategiyasi
5.Husak, AP (2009). Voyaga yetmaganlarning zo‘ravonlik harakatlariga antisotsial muhitning ta’siri. Ilmiy Jurnal Xronikalar KU, 2 (1), 256-261.
6.Krysiuk, YP (2016). Jazoni chiqarishning zamonaviy amaliyoti: AQSH va G‘arbiy Yevropa tajribasi. Qonun va Jamiyat, 3 (1), 153 - 157.